

Шамканова Г.Ж.

**МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ БАЛДАРДЫН КЕП МАДАНИЯТЫН
ДЕНЕ ТАРБИЯ КӨНҮГҮҮЛӨРҮНӨН ТҮЗҮЛГӨН ТУТУМДУ КОЛДОНУУ
МЕНЕН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН МЕТОДИКАЛЫК ЖОЛДОРУ**

Шамканова Г.Ж.

**МЕТОДИЧЕСКИЕ ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ РЕЧЕВОЙ
КУЛЬТУРЫ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ
СИСТЕМЫ ФИЗИЧЕСКИХ УПРАЖНЕНИЙ**

G.Zh. Shamkanova

**HOWTO WAYS OF IMPROVING THE SPEECH CULTURE OF PRESCHOOL
CHILDREN WITH THE USE OF EXERCISE**

УДК: 376.3:373.2:15.154.6

Бул макалада мектепке чейинки курактын кол кыймылынын координациялык жана музыкалык-ритмикалык жөндөмүн калыптоо маанилүү, анын ичинде аң-сезимдүү кепти калыптандырууда чоң мааниге ээ экендиги белгиленген.

Негизги сөздөр: балдар, кептик маданияты, психика, кол манжаларын координациялоо, ритмика, психофизикалык акыл-эс, мануалдык коррекциялоо, метод, тыбыш, эксперимент.

Статья посвящена развитию культуры речи дошкольников средствами музыкально-ритмических способностей, координации пальцев рук, а также физических упражнений играющих большую роль в формировании речи.

Ключевые слова: дети, культура речи, психика, координация, ритмика, психофизика, ум, метод, звук, коррекция, мануальность, мышление, эксперимент.

The article is devoted to the development of speech culture to-school musical-rhythmic abilities, coordination of the fingers, as well as physical exercises playing a big role in the formation of speech.

Key words: children, speech, mind, coordination, rhythm, psychophysics, mind, method, sound, correction, manualness, thinking, experiment.

Балдарды мектепте окутууга даярдоо, мектепке чейинки балдардын таанып-билүү процесстерин, ой жүгүртүү, эстутум, интеллект жана кепти өнүктүрүү проблемасы боюнча адабияттык маалыматтарды талдоо менен биз төмөнкүдөй жыйынтыктарга келдик: интеллектин жогорку деңгээлинин өнүгүшү ой жүгүртүүнүн өнүгүшү жана калыптанышы, акыл-эстин ички ишмердүүлүгүнө кабылдоо процессинин кириши менен байланыштуу.

Баланы тез эле «акылдуу» болууга үйрөтүү аракетин акырында баланын пассивдүү болушуна алып келет, ал бала чагында эле окуудан чарчап калат. Бала дайыма кыймылдап, фантазиялап тургусу келгенин биз эстен чыгарып коёбуз. Чыгармачыл жана кыймылдуу жигердүүлүк келечекте ишмердүүлүктүн кандай чөйрөсүндө болбосун ийгиликке жетишүүгө шарт түзөт [1].

Мектепке чейинки билим берүү процессинин татаалдыгы келечек педагогдор мектепке чейинки тарбиянын спецификалык формаларына жетишерлик

ээ болбогондугунан мектепке чейинки тарбияга киргизилген жаңылыктар – жазууга, окууга, математикага эрте үйрөтүү, логикалык операцияларга үйрөтүү, сөз өстүрүү, колдун майда моторикасын өнүктүрүү, биз күткөн оң натыйжаны бербейт.

Баланын окуй, жаза, санай алышы мектепте ийгиликтүү окуп кетишине кепилдик бербейт. Бат чарчоо, көңүлдүн ар нерсеге алаксып кетиши, логикалык ой жүгүртүү боюнча тапшырмаларды аткарууда кыйналуу, мунун бардыгы балада психикалык процесстер: эрки менен көңүл буруу, кабылдоо, эске тутуу жетишерлик өнүкпөгөндүгүн билдирет. Балдарда инерттүүлүк, өзүн начар сезүү, тигил же бул ишмердүүлүккө кызыгуунун жоктугу улам көбүрөөк байкалат. Ошондуктан биз математикага, логикалык тапшырмаларга, кепке эрте үйрөтүүнү кыймыл жигердүүлүгү, оюн формасындагы ишмердүүлүккө айкаштырылып жүргүзүшүбүз керек, балдар ошондо гана ишмердүүлүккө кызыгышат. Баланын кыймыл жигердүүлүгүн жана айлана-чөйрөнү таанып билүү үчүн табигый кызыгуусун басуу менен биз көпчүлүк убактысын телевизор көрүү жана компьютерде ойноо менен өткөргөн балдарды калыптандырабыз. Жашоо образынын аз кыймылдуулугу баланын ден соолугуна жана өнүгүшүнө терс таасир тийгизет. Биз бул проблеманын чечилишин күч жана акыл-эс жагынан өнүктүрүүдө аракетти бириктирүүдөн көрөбүз.

Психомотордук өнүгүү предметтерди спецификалык эмес манипуляциялоодон башталат жана акыл-эс менен түшүнгөн ишмердүүлүккө чейин уланат. Акыл эстүү ишмердүүлүккө экинчи сигналдык система киришет, ал баланын ишмердүүлүгүн жана өнүгүшүн өркүндөтөт. Баланын эки колдоп предметтерди манипуляциялоодон предметтик ишмердүүлүккө өтүшү, мында башкы кол предметтин маанисин жана кырдаалдын маңызын түшүнүү менен ишке ашырат, перцептивдүү жана кептик процесстердин биринчи этаптарынын механизмдин өнүктүрүүдө маанилүү этап болуп саналат, адамдык функцияны аткарууга карата мээнин жарым шарлар аралык асимметриясын калыптандыруунун башталышы болот [3].

Кептин өнүгүшү – психикалык жана интеллект-

туалдык өнүгүүнүн ажырагыс бөлүгү. Бул көз карандылык өзгөчө наристе кезде байкалат. Колдун манжаларынын назик кыймылдарынын өркүндөшү менен мотордук кептин өнүгүшү, кеп маданиятынын калыптанышы жүрөт [2].

Мындан бала кезде кептин калыптанышынын жагдайларынын бири болуп колдун манжаларынын координациясын өнүктүрүүгө максаттуу таасир этүү болуп саналат.

Колдун манжаларынын кыймылын өнүктүрүүнүн жалпы кабыл алынган методдору: сүрөт тартуу, конструкцияларды чогултуу, жабыштырып жасоо бар, бирок биз колдун координациясын өнүктүрүүгө атайын дене тарбия көнүгүүлөрү да шарт түзүүгө тийиш деп эсептейбиз. Кичинекей бала колунун манжалары менен кыймыл жасаганда электрдик процесстердин ыргактык түзүлүшүнүн өзгөрүшү анализатордун атайын зонасында гана эмес, мээ кыртышынын ассоциативдүү чөйрөлөрүндө да жүрөт [4].

Баланын кебинин жана психикасынын өнүгүшүнө таасир эткен башка факторлор менен катар эмоционалдык жана сенсордук жөндөмдүүлүктөр, анын ичинде ритмди сезүү бар.

Мектепке чейинки мекемелерде музыкалык ритмикалык каражаттар менен эмоционалдык чөйрөнү өнүктүрүүгө жетиштүү көңүл бурулбайт, каражаттарды тандоодо чектелүү байкалат. Балдар музыка менен кыймылдаганга караганда көбүрөөк ырдайт.

Буга байланыштуу бала бакчада кеп өстүрүү жана эмоционалдык-эргтик чөйрөнүн талаптарына жооп берген дене тарбия жана музыкалык-ритмикалык тарбия берүү системасын түзүү муктаждыгы пайда болот.

Бул изилдөөнүн өзгөчөлөнгөн мазмунуна, анын тапшырмаларына жана өткөрүүнүн реалдуу шартына өзгөчө көңүл бурулду, себеби ал жеке илимий материалды жыйноо жана иштеп чыгуу жолдорунун комплексинин колдонулушун алдын-ала аныкталды, бул боюнча тандалган проблеманы терең изилдөө, мектепке чейинки курактагы баланын кебинин маданиятын, кол манжаларынын координациялык жөндөмүн жогорулатуунун конкреттүү мыйзам ченемдүүлүктөрүн табуу ишке ашты.

Тесттер боюнча логикалык ой жүгүртүү өбөлгөлөрүн изилдөө жыйынтыктарын балдардын ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү менен бала бакчада тарбиялоо жана окутуу процессинин өз ара катышын анализдөөгө жакын келүүгө мүмкүндүк берди.

Ой жүгүртүү үч ык менен ишке ашат, 3 түрдө болот: көрсөтмөлүү-аракеттүү, көрсөтмөлүү-образдуу, сөздүк-логикалык.

Балада ой жүгүртүүнүн түрлөрүнүн бар экендигин ой жүгүртүүнүн ылайыктуу түрүнө ылайык тапшырмаларды кандай чечишине байланыштуу билүүгө болот. 15-тапшырмада мектепке чейинки курак көрсөтмөлүү-аракеттүү ой жүгүртүүнүн басымдуулук кылуусу менен өзгөчөлөнөрү байкалат. Тестте анын көрсөткүчү көрсөтмөлүү-образдуу ой жүгүртүүдөн жогору.

1-таблица - Психологиялык иликтөө тестинин маалыматтары боюнча балдарда көрсөтмөлүү аракеттүү жана образдуу ой жүгүртүүнүн калыптануусу (%)

Курак	Предмет менен манипуляциялоо			Предмети жок ишмердүүлүк	
	Көрсөтмөлүү-аракеттүү ой жүгүртүү			Көрсөтмөлүү-образдуу ой жүгүртүү	
	Тест 2	Тест 3	Тест 4	Тест 1	Тест 5
3 жашар	47%	49%	41%	19%	22%
4 жашар	61%	55%	56%	31%	41%
5 жашар	74,5%	66%	66%	44%	52%

3 жашар балдар үчүн предметтер менен алек болуучу тесттер көрсөтмөлүү-образдуу ой жүгүртүүгө караганда көбүрөөк жеткиликтүү болуп саналат. Предметтерди колдонуу тесттеринде ал түгүл 3 жашар балдар ой жүгүртүүнүн жана аң-сезимдин айрым формаларын көрсөтө алат. Алгач предмет толугу менен кабылданат. Бала ар кайсы бөлүктөн турган фигуранын вариантын кунт коюп карады, башкы бөлүктөрдүн бири бирине салыштырмалуу мейкиндиктеги карым-катышы (жогору, ылдый, оң, сол) каралат. Кийин майда деталдарды бөлүп алуу, башкы бөлүктөрүнө карата аларды мейкиндикте жайгаштыруу иликтенет. Иликтөө предметти толук кабылдоо менен аяктайт. 3-4 жашар балдар үлгү боюнча схеманы түзгөн соң өз жасаганын талдай алган жок.

1-таблицада көрсөтүлгөндөй 5-6 жашар балдардын көрсөтмөлүү-образдуу ой жүгүртүү тестинин көрсөткүчү 3-4 жашар балдардыкынан бир топ жогору. 4-,5,5 жашар балдардын кабылдоосунун өзгөчө белгиси, багыттоо ишмердүүлүгүнүн башка түрлөрүнүн тажрыйбасын өзүнө топтоп, көрүү кабылдоосу жетектөөчүнүн бири болуп каралат. Ал деталдарды камтууга, алардын байланышын жана сапатын байкоого шарт түзөт. Карап көрүү акты калыптанат. Бул учурда 3 жашар балдар предмет менен аракетке келбей туруп аны айрым учурда гана карап көрүшөт. Кенже баланын карап изилдөө кыймыл-аракети улам адистеше баштайт. Предметтерди карап изилдөөнүн өнүмдүү ыктары жаралат. Бул өзгөчө моделдөө курулушунда таасын көрүнөт. Кенже балада кабылдоо процессин баланын өзү тарабынан максаттуу кылууга жана башкарууга аракет өсөт. Ошондуктан предмет менен таанышуунун узактыгы анын план ченемдүүлүгү жогорулайт. 3 жашар балдар предмет менен кыймыл-аракетке дароо өтсө, 5 жашар балдар кыймыл-аракеттин тутумунун схемасын аныктоо үчүн сунушталган предметтерди алгач карап көрүшөт.

Мектепке чейинки курактагы кенже бала өз көз карашын башкара албайт. Анын көз карашы предметтен предметке көчүп жүрөт. 3-4 жашар балдардын кабылдоосун чоң адам башкарат жана жетектейт. Ишмердүүлүктүн түрлөрүн аткарууда педагогикалык жетекчилик ылайык келсе, балдар кээде тапшырманы аткара алышат [5].

Мисалы, 3 жашар балдар кызыл жана ак таякчаларды кезек менен түзүүдө «Кийинки таякча кандай?» деп сураса, ал курумдун үлгүсүнө такай кайрылып, тапшырманы аткара алды, чоң киши жетекчилик кылбаса, ал аткара албас эле. 4-5 жашар балдар-

да ушундай эле көрүнүш асимметриялуу программа курууда байкалды. 5 жашар балдар Равен матрицасы боюнча тестте экинчи аракеттен баштап туура образды көрсөтүшүп, тапшырманы аткара алышты.

3 жаштан кийин кабылдоонун өнүгүшүндө ишмердүүлүктүн өнүмдүү түрлөрү чечүүчү мааниге ээ болот. Моделдөө жана конструкция курууда форма жана чоңдук жөнүндө түшүнүктөр жаралат. Ошондуктан моделдөөдө тесттик көрсөткүчтөр 3 жаштан 4 жашка чейин бир топ өсөт.

Мейкиндик жөнүндө көбүрөөк жалпыланган түшүнүктөрдү калыптандыруу баланын өзүнө карата гана эмес, предметтерге карата багытты аныктоо жөндөмүн камсыздайт. Кыймылдар жана багыт берүүчү аракеттер жасалуучу иш-аракеттин планына өтөт, алдыңкы планга көрсөтмөлүү-образдуу ой жүгүртүү чыгат. Андан ары балдарда абстракция функциясы өнүгөт. Алардын шарттуу-схемалык сүрөттөр менен тапшырмаларды чечүүгө алы жетет. Баланын талабы өсөт.

Координациялык жөндөмдүүлүктөр жана кол моторикасынын өнүгүшү оюн ишмердүүлүгү жана ритмдин өнүгүшү менен бекемделип, баланын психикалык процесстерине жана эмоционалдык маанайына оң таасир этет.

4-5 жашта мотордук, психикалык жана артикуляциялык мүмкүнчүлүктөрдү өнүктүрүүгө жогорку көндүм пайда болот. Ошентип шуулдама, жылчыкчыл, мурунчул тыбыштарды айтууда эң жогорку көрсөткүчкө жетишүү аныкталды.

Өз кезегинде беш манжанын координациялык кыймылында бул мезгилде КТтун жана ЭТун ортосунда айырмачылыктын аныктыгы өтө жогору ($p < 0,01$).

Балдарды психологиялык текшерүүдө ошондой эле логикалык ой жүгүртүүнү, моделдөөнү, көрсөтмөлүү-образдуу ой жүгүртүүнүн өнүгүш деңгээлин аныктоого багытталган тесттердин көрсөткүчтөрүнүн жогорку өсүшү аныкталган. Аң-сезимдин жана кептин психикалык функцияларын дене тарбия көнүгүүлөрү аркылуу ритмди жана колдун кылдат майда координациясына багытталган өз ара байланыштагы турмуштук маанилүү көндүмдөрдүн топтолушунда оң тенденция байкалат.

2-таблица - Эксперименталдык жана контролдук топтордун ортосундагы жыйынтыктардын айырмачылыгынын аныктыгы

Тесттер, контролдук тапшырмалар	Курагы		
	3 жаш	4 жаш	5 жаш
Жоон үндүүлөрдү айтуу	>0,05	>0,05	>0,05
Артчыл тыбыштарды айтуу	<0,05	<0,05	<0,05
Жумшак тыбыштарды айтуу	>0,05	>0,05	>0,05
Ышкырган тыбыштарды айтуу	<0,05	<0,01	>0,05
Жылчыкчыл тыбыштарды айтуу	>0,05	<0,01	X),05
Мурунчул тыбыштарды айтуу	<0,05	<0,01	<0,05
Үндүү тыбыштарды айтуу	>0,05	>0,05	>0,05
Интеллектуалдуу өнүгүү	<0,01	<0,05	<0,01
Аң-сезимдүү иш-аракет	<0,01	>0,05	>0,05
Логикалык ой жүгүртүү	<0,01	<0,01	<0,05

Моделдөө	<0,05	<0,01	>0,05
Көрсөтмөлүү-образдуу ой жүгүртүү	>0,05	<0,01	<0,01
Беш манжанын координациясы	<0,05	<0,01	<0,05

Жашы кичүү топто балдардын психомотордук өнүгүүсүнүн бардык көрсөткүчтөрү боюнча оң тенденция аныкталды. Балдар системалуу тапшырмалардын жыйынтыгында бул куракка жеткиликтүү көнүгүүлөрдү мурдагыдан жигердүү жана тез өздөштүрүштү, мурдагыдан жогору аң-сезимдүүлүктү көрсөтүштү.

5 жаштан тартып текшерүү иш-аракеттеринде жана кептин өнүгүшүндө турмуштук тажрыйбаны топтоо жүрөт. Сөз ишмердүүлүктүн бардык түрүнө таасир этет.

Интеллектуалдуу өнүгүү жаңы этапка предметтер менен манипуляция кылуудан көрсөтмөлүү-образдуу ой жүгүртүүгө өтөт, бул шарттуу-схемалык көрсөткүчтөр боюнча тестте айырмачылыктын аныктыгы менен бекемделди ($p < 0,01$).

Коомдун кылдат координаты сенсордук-мотордук интеллекттин өнүгүшү менен бекемделип, мектепке чейинки курактагы балдарда таза кептин калыптанышына таасир этүүгө, эркин пикирлешүүгө, предметтик дүйнөнүн логикалык байланыштарын табат.

Эксперименттин жыйынтыгында мектепке чейинки курактын бардык учурунда кол кыймылынын координациялык жана музыкалык-ритмикалык жөндөмүн калыптоо бардык турмуштун маанилүү деңгээлинде, анын ичинде аң-сезимдүү таза кепти калыптандырууда зор мааниге ээ болот деген жобону ырастоочу маалыматтар алынды.

Адабияттар:

1. Абдрасулова Т.Д. Нормативная диагностика психологических предпосылок готовности обучения в школе у детей 4-5 лет. Вопросы психологии. [Текст]/ Т.Д. Абдрасулова. - М., 1997. - №2. - С.23-34.
2. Аганянц Е.К. Возрастные особенности силовых и скоростно-силовых характеристик произвольных движений в связи с индивидуальным профилем межполушарной асимметрии. Физиология мышечной деятельности. [Текст] // Материал межд. конф. / Е.К. Аганянц, Е.М. Бердичевская, П.А. Косалопов. - М., 2000.
3. Адаквявичине Э.И. Спортивные игры и упражнения в детском саду. [Текст]: книга для воспитателя детского сада. / Э.И. Адаквявичине. - М.: Просвещение, 1992. - С. 152.
4. Аксенова М.Г. Развитие тонких движений рук у детей с нарушениями речи. Дошкольное воспитание. [Текст] Аксенова М.Г. - 1990. - №8. - С. 62-65.
5. Анаркулов Х.Ф. Необходимость умственного воспитания на занятиях физического культуры. [Текст] / Материалы III Респ. науч. конф., посвященной 30-летию КГИФК. / Х.Ф. Анаркулов, Н.И. Шарабакин. - Ф.: КГИФК. - 1985. - С. 244-246.
6. Малик кызы Уулжан. Байланыштуу кепке үйрөтүүнүн методдорунун жана ыкмаларынын өзгөчөлүктөрү. // Журнал «Известия вузов», №1, 2014г.

Рецензент: к.пед.н., и.о. доцента Ажыманбетова Г.И.